

بررسی مهارت اجتماعی در گروهی از کودکان عقب مانده ذهنی آموزش پذیر با استفاده از نظام درجه بندی مهارت اجتماعی

سیما شهیم

کارشناس ارشد روان‌شناسی مدرسه

دانشگاه شیراز

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی مهارت اجتماعی کودکان عقب‌مانده ذهنی آموزش‌پذیر با استفاده از نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی (SSRS) است. این نظام، دارای سه فرم ویژه والدین، معلمان و دانش‌آموزان می‌باشد و هر فرم، از دو بخش مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری تشکیل شده است. به منظور انجام این پژوهش دو فرم والدین و معلمان در دبستانی مخصوص کودکان عقب مانده ذهنی آموزش پذیر دختر و پسر در شیراز اجرا شد. والدین و معلمان دانش‌آموزان پرسشنامه‌ها، را برای ۸۹ دانش‌آموز ۸ تا ۱۶ ساله شامل ۳۶ پسر و ۵۳ دختر تکمیل کردند. نتایج نشان داد به طور کلی، تفاوت دختران و پسران معنادار نبود. تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی و به‌دلیل آن چرخش مایل روی پرسشنامه‌های ویژه والدین و معلمان به استخراج سه عامل در بخش مهارت اجتماعی و سه عامل در بخش مشکلات رفتاری منجر شد. سه عامل بخش مهارت اجتماعی: همکاری، قاطعیت و خویشتن‌داری و سه عامل مربوط به بخش مشکلات رفتاری: درونگرایی، برونگرایی و پرتحرکی می‌باشند. نتایج حاصل از تحلیل عوامل نظام نشانگر ساختار عاملی مشابه با نظام اصلی است. ثبات درونی پرسشنامه‌ها مطلوب بود.

ارزیابی مهارت اجتماعی کودکان در سال‌های اخیر مورد توجه متخصصان روان‌شناسی و تعلیم و تربیت بوده و در این راستا تحقیقات متعددی در زمینه تاثیر مهارت اجتماعی بر تطابق و سازگاری آئی کودک انجام شده است. کودکانی که مهارت

اجتماعی کافی کسب کرده‌اند در ایجاد رابطه با همسالان (آشر و تیلور^۱، ۱۹۸۱) و یادگیری در محیط آموزشی (واکرو هوپس^۲، ۱۹۷۶) موفق‌تر از کودکانی هستند که فاقد این مهارت‌ها می‌باشند. پژوهش‌های پیگیرانه موید تاثیر منفی فقدان یا نقص مهارت اجتماعی بر سلامت روان کودک است (کوئن^۳ و همکاران، ۱۹۷۳). الیوت^۴ و همکاران (۱۹۸۴) مهارت اجتماعی را چنین تعریف می‌کنند: رفتارهای انطباقی فراگرفته شده که فرد را قادر می‌سازد با افراد دیگر روابط متقابل داشته باشد؛ واکنش‌های مثبت بروز دهد و از رفتارهایی که پیامد منفی دارد اجتناب ورزد. مهارت اجتماعی رفتارهایی نظیر همکاری، مسئولیت پذیری، همدلی، خویشتنداری و خوداتکایی را شامل می‌شود. مهارت اجتماعی به کودک کمک می‌کند تا با دیگران روابط موفقی برقرار کند. متاسفانه تعداد قابل ملاحظه‌ای از کودکان استثنایی به دلیل نقایص ذهنی و جسمی موفق به کسب مهارت‌های اجتماعی نمی‌شوند و غالباً "رفتارهای رشد نیافته و ضد اجتماعی و نامناسب به همراه گوشگیری بروز می‌دهند. اغلب این کودکان در آینده نیز با مشکلات سازگاری روبرو می‌شوند. مهارت اجتماعی کودکان عقب‌مانده ذهنی موضوع پژوهش‌های متعددی بوده است (گرشام^۵، ۱۹۸۱؛ گرشام و الیوت، ۱۹۸۸). ارزیابی کودک استثنایی با استفاده از مقیاس‌های مهارت اجتماعی به منظور انتقال وی از آموزش ویژه به جریان آموزش عادی مورد توجه پژوهشگران است (گرشام، ۱۹۸۷).

افزون براین بخش وسیعی از تحقیقات به مقایسه مهارت اجتماعی دختران و پسران عادی پرداخته و اغلب دختران را دارای مهارت اجتماعی بیشتر از پسران و پسران را دارای مشکلات رفتاری بیشتر از دختران گزارش کرده‌اند (گرشام، الیوت و بلاک^۶، ۱۹۸۷؛ مریل^۷، ۱۹۹۲) اما این نتایج قابل تعمیم به کودکان عقب‌مانده ذهنی نیست. مریل (۱۹۹۴) مهارت اجتماعی کودکان عقب‌مانده ذهنی دختر و پسر را با استفاده

1. Asher & Taylor

2. Walker & Hopes

3. Cowen

4. Elliot

5. Gresham

6. Black

7. Merrell

از نظام درجه بندی مهارت اجتماعی^۱ مقایسه کرده و می‌نویسد معلمان، دختران عقب مانده ذهنی را دارای مهارت اجتماعی بیشتر از پسران عقب مانده ذهنی معرفی کرده‌اند؛ اما والدین، پسران عقب مانده ذهنی را دارای مهارت اجتماعی بیشتر از دختران عقب مانده ذهنی گزارش کرده‌اند. لذا مقایسه ارزیابی معلمان و والدین از مهارت اجتماعی کودکان عقب مانده ذهنی دختر و پسر حائز اهمیت است.

توجه به تفاوت مهارت اجتماعی دختران و پسران در جریان عادی سازی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این راستا هدف پژوهش حاضر مقایسه مهارت اجتماعی کودکان عقب مانده ذهنی آموزش‌پذیر دختر و پسر با استفاده از نظام درجه بندی مهارت اجتماعی (SSRS) و بررسی روایی نظام درجه بندی مهارت اجتماعی با استفاده از تحلیل عوامل و بررسی پایایی درونی و پایایی ارزیابی نمره گذاران در نمونه‌ای از کودکان عقب مانده ذهنی است.

روش

نمونه

پژوهش حاضر دربرگیرنده ۸۹ دانش‌آموز ۸ تا ۱۶ ساله شامل ۳۶ پسر و ۵۳ دختر بود که در دبستانی مخصوص عقب ماندگان ذهنی آموزش‌پذیر در شیراز به تحصیل اشتغال داشتند. این کودکان تقریباً "کل جمعیت دبستان را شامل می‌شوند. کودکان یک کلاس پسرانه به علت غیبت طولانی معلم در این بررسی شرکت داده نشدند. جدول (۱) خصوصیات نمونه بر حسب سن را نشان می‌دهد: ۴۴/۹ درصد این کودکان در کلاس اول، ۱۹/۱ درصد در کلاس دوم، ۱۱/۲ درصد در کلاس سوم، ۱۲/۴ درصد در کلاس چهارم و ۱۲/۴ درصد در کلاس پنجم به تحصیل اشتغال داشتند.

جدول ۱. خصوصیات نمونه بر حسب سن

سن	تعداد	سن	تعداد
۱۳	۱۲	۹	۸
۱۴	۹	۹	۹
۱۵	۱۴	۲۰	۱۰
۸-۱۵	۸۹	۸	۱۱
		۸	۱۲

ابزار

به منظور انجام این بررسی از نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی (SSRS) که توسط گرشام و الیوت (۱۹۹۰) تهیه شده است، استفاده شد. این نظام برای سه مقطع پیش دبستان، دبستان و دبیرستان تهیه شده است و دارای سه فرم ویژه والدین، معلمان و دانش آموزان است که هر فرم از دو بخش مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری تشکیل شده است، فرم معلمان بخش دیگری تحت عنوان مهارت تحصیلی را نیز شامل می‌شود. به منظور انجام این پژوهش دو فرم والدین و معلمان مخصوص کودکان دبستانی اجرا شد. و به علت مشکلات تحصیلی و خواندن در کودکان عقب مانده ذهنی، فرم ویژه دانش آموزان و بخش مهارت تحصیلی فرم معلمان اجرا نشد.

فرم والدین دارای ۵۷ پرسش و فرم معلمان دارای ۵۵ عبارت سه نمره‌ای با پاسخ‌های هرگز، اغلب اوقات و بیشتر اوقات می‌باشد. بخش مهارت اجتماعی شامل عباراتی در چهار زمینه همکاری، مسئولیت پذیری، خویشتن داری و خوداتکایی است. بخش مشکلات رفتاری شامل عباراتی در زمینه رفتارهای بروزنزا، درونزا و بیش فعالی است. پایایی درونی و پایایی دوباره سنجی SSRS و اعتبار سازه و اعتبار همزمان آن مطلوب بوده است و استفاده از این نظام در تحقیقات متعدد موید کاربرد وسیع آن در ارزیابی و تشخیص است. یکی از امتیازهای این نظام ارائه راهبردهای آموزش مهارت اجتماعی بر اساس نمره مهارت اجتماعی آزمودنی است که کاربرد تشخیص - درمانی آن را مطرح می‌سازد. برای استفاده از SSRS در ایران، ابتدا پرسش‌های پرسشنامه ویژه والدین و معلمان به فارسی ترجمه و سپس چند نفر روان‌شناس پرسش‌ها را بررسی و بر اساس

اظهار نظر داوران نظام تجدید نظر شد.

پرسشنامه توسط مادران و معلمان کودکان تکمیل گردید. در مواردی که والدین برای تکمیل پرسشنامه نیاز به راهنمایی داشتند، دستیار تحقیق آنها را راهنمایی کرد.

نتایج و بحث

پایایی پرسشنامه‌ها

به منظور بررسی پایایی پرسشنامه‌های ویژه والدین و معلمان ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسشنامه محاسبه شد. این ضرایب برای بخش مشکلات رفتاری کمتر از بخش مهارت اجتماعی پرسشنامه‌ها بود (جدول ۲). ضرایب آلفای کرونباخ از ۰/۷۷ تا ۰/۹۲٪ متغیر بوده و نشانگر پایایی بسیار مطلوب پرسشنامه بوده و قابل مقایسه با ضرایب پایایی در نظام اصلی است (جدول ۲). پایایی تنصیفی نیز با استفاده از فرمول اسپیرمن برآون برای دو بخش مقیاس ویژه والدین و معلمان محاسبه گردید. این ضرایب برای مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری در پرسشنامه والدین به ترتیب ۰/۸۶ و ۰/۷۸٪ و برای مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری در پرسشنامه معلمان به ترتیب ۰/۸۳ و ۰/۸۸٪ بود. به طور کلی پایایی بخش مهارت اجتماعی بیشتر از مشکلات رفتاری بود.

جدول ۲. ضرایب پایایی پرسشنامه‌ها و بخش‌های مختلف نظام درجه بندی
مهارت اجتماعی

پرسشنامه‌ها	ضریب آلفا در پژوهش حاضر	ضریب آلفا در مقیاس اصلی	
پرسشنامه معلمان			
مهارت اجتماعی	۰/۹۲	۰/۹۴	
مشکلات رفتاری	۰/۸۵	۰/۸۸	
کل پرسشنامه	۰/۷۷	-	
پرسشنامه والدین			
مهارت اجتماعی	۰/۸۹	۰/۸۷	
مشکلات رفتاری	۰/۸۳	۰/۸۷	
کل پرسشنامه	۰/۸۴	-	

پایابی نمره گذاران نیز از طریق مقایسه ارزیابی والدین و معلمان از مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان در دو موقعیت متفاوت خانه و مدرسه انجام گردید و رابطه پاسخ‌های والدین و معلمان محاسبه شد. جدول ۳ میانگین و انحراف استاندارد نمرات بخش‌های مختلف مقیاس را نشان می‌دهد. میانگین نمرات مهارت اجتماعی کودکان، که توسط والدین ارزیابی شدند، به طور معناداری بیشتر از میانگین نمره آنان توسط معلمان است (100% و 66%). میانگین نمرات بخش مشکلات رفتاری پرسشنامه والدین تفاوت معناداری با میانگین نمرات پرسشنامه معلمان ندارد (جدول ۳).

جدول ۳. میانگین و انحراف استاندارد نمرات بخش‌های نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی در کودکان عقب‌مانده ذهنی

انحراف استاندارد	میانگین	فرمها
فرم معلمان		
۱۰/۴۶	۳۱/۱۷	مهارت اجتماعی
۶/۳۲	۱۳/۹۸	مشکلات رفتاری
۹/۲۳	۴۵/۳۸	کل
فرم والدین		
۱۲/۳۹	۴۱/۹۹	مهارت اجتماعی
۱۲/۸۶	۱۵/۱۳	مشکلات رفتاری
۱۲/۸۶	۵۷/۱۳	کل

به منظور تکمیل این بررسی، همبستگی بین بخش‌های مختلف پرسشنامه‌های SSRS که توسط والدین و معلمان تکمیل شده بود محاسبه گردید (جدول ۴). بخش مهارت اجتماعی فرم والدین دارای همبستگی متوسط، اما معنادار، با بخش مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری فرم ویژه معلمان است. اما بخش مشکلات رفتاری پرسشنامه والدین با دو بخش پرسشنامه معلمان همبستگی معنادار نداشت.

جدول ۴. همبستگی بخش‌های مختلف نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی در دو فرم والدین و معلمان کودکان عقب‌مانده ذهنی

<u>فرم والدین</u>		<u>فرم معلمان</u>	
<u>مشکلات رفتاری</u>		<u>مهارت اجتماعی</u>	
P	r	P	r
NS	-۰/۱۹	۰/۰۰۶	۰/۳۰
NS	۰/۰۲	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۲۵

روایی مقیاس

به منظور بررسی روایی مقیاس ضریب همبستگی بین دو بخش مستقل پرسشنامه‌های والدین و معلمان نیز محاسبه گردید (جدول ۵). این ضرایب برای مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری در فرم والدین ۰/۵۲ و برای فرم معلمان ۰/۲۶ بوده و در هر دو مورد معنادار است. به عبارت دیگر در هر دو فرم مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری دارای همبستگی منفی و معنادار است. اما این همبستگی برای فرم والدین بیشتر است. همبستگی معنادار و منفی بین دو بخش مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری موید روایی مقیاس است.

جدول ۵. ضریب همبستگی بین دو بخش نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی برای دو فرم الدین و معلمان

P	ضریب همبستگی	فرمها
-۰/۰۰۱	-۰/۵۲	فرم والدین
<۰/۰۵	-۰/۲۶	فرم معلمان

مقایسه نمرات دختران و پسران

مقایسه میانگین نمرات دختران و پسران (جدول ۶) با استفاده از آزمون ادر هیچ یک از بخش‌های پرسشنامه ویژه والدین و معلمان معنادار نبوده است. به عبارت دیگر والدین و معلمان کودکان عقب‌مانده ذهنی مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری دختران و پسران را به یک میزان گزارش کرده‌اند و دختران و پسران در دو موقعیت خانه و مدرسه دارای تفاوت معنادار در زمینه مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری نبودند. به منظور تکمیل این بررسی تفاوت فراوانی پاسخ والدین به پرسش‌های مقیاس برای دختران و پسران عقب‌مانده ذهنی با استفاده از آزمون مجدور کا نیز مقایسه شد. تفاوت فراوانی پاسخ‌ها برای دختران و پسران در هیچیک از پرسش‌های پرسشنامه ویژه والدین معنادار نبود. همچنین تفاوت فراوانی پاسخ معلمان به پرسش‌های نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی برای کودکان دختر و پسر عقب‌مانده ذهنی با استفاده از آزمون مجدور کا مقایسه گردید. تفاوت معنادار بین فراوانی پاسخ به پرسش‌های بجز ۹، مورد ملاحظه نشد. فراوانی پاسخ در سه مورد برای دختران بیشتر بوده و در شش مورد فراوانی پاسخ‌ها برای پسران بیشتر بوده است (جدول ۷).

جدول ۶. مقایسه نمرات دختران و پسران عقب‌مانده ذهنی در نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی

		انحراف استاندارد		گروه	فرمها
		میانگین			فرم معلمان
NS	۰/۰۶	۹/۷۳	۳۲/۰۵	پسر	مهارت اجتماعی
		۱۱/۴۱	۳۱/۹۱		دختر
NS	۱/۶۹	۶/۸۹	۱۴/۷۸	پسر	مشکلات رفتاری
		۵/۸۲	۱۲/۴۹		دختر
NS	۱/۲۵	۷/۶۵	۴۶/۸۳	پسر	کل
		۱۰/۱۲	۴۴/۴۰		دختر
فرم والدین					
NS	-۰/۷۵	۱۳/۹۲	۴۰/۶۶	پسر	مهارت اجتماعی
		۱۱/۲۸	۴۲/۹۳		دختر
NS	-۰/۲۵	۶/۸۳	۱۴/۹۰	پسر	مشکلات رفتاری
		۵/۹۶	۱۵/۳۲		دختر
NS	-۰/۸۶	۱۳/۶۰	۵۵/۵۵	پسر	کل
		۱۲/۳۶	۵۸/۲۴		دختر

جدول ۷. مقایسه فراوانی پاسخ معلمان به پرسش‌های نظام درجه‌بندی مهارت اجتماعی برای کودکان دختر و پسر عقب‌مانده ذهنی

پرسش	P	مجدورکا	برتری فراوانی
۱. از مقررات غیر منصفانه بطرزی پستدیده انتقاد می‌کند.			
دختر > پسر	۰/۰۰۶	۱۰/۱۴	
پسر > دختر	۰/۰۳	۶/۸۵	۲. به سهولت دوست پیدا می‌کند
پسر > دختر	۰/۰۳	۷/۳	۳. تکالیف مدرسه رابه درستی انجام می‌دهد
پسر > دختر	۰/۰۰۵۵	۱۰/۴۱	۴. میزش را بدون تذکر تمیز می‌کند
دختر > پسر	۰/۰۰۱۶	۱۲/۸۹	۵. با بچه‌ها دعوا می‌کند
دختر > پسر	۰/۰۰۱۵	۱۲/۹۹	۶. فعالیتهای جاری را برهم می‌زند
دختر > پسر	۰/۰۰۷	۹/۹۱	۷. با دیگران مشاجره می‌کند
۸. در مقابل بزرگسالانی که او را ادب می‌کنند حاضر جوابی می‌کند.			
دختر > پسر	۰/۰۱	۸/۴۵	
دختر > پسر	۰/۰۳	۷/۱۲	۹. به سهولت عصبانی می‌شود

تحلیل عوامل

به منظور بررسی روایی سازه و تعیین ابعاد زیربنایی مقیاس، تحلیل عوامل برای دو بخش پرسشنامه‌های ویژه والدین و معلمان (بخش‌های مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری) انجام شد. بدین منظور ابتدا تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی و سپس چرخش مایل (ابلیمین^۱) برای چهار پرسشنامه به طور مجزا انجام گردید. ضرایب KMO^۲ برای پرسشنامه‌های مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری ویژه معلمان و والدین محاسبه شد که نتایج معنادار و رضایت بخش بود؛ به طوری که تمام موارد آزمون بارتلت برای بررسی کرویت داده‌ها در سطح ۱/۰۰۰۰< P معنادار بود.

تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی برای پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه معلمان به

استخراج هفت عامل با مقدار ارزش ویژه^۱ بیشتر از یک منجر شد که با ترسیم نمودار اسکری^۲ سه عامل انتخاب گردید. سپس چرخش مایل (ابلیمین) برای این سه عامل انجام شد. جدول ۸ وزن عاملی پرسش‌های این سه عامل را نشان می‌دهد. وزن عاملی پرسش‌های عامل اول که همکاری نام گرفت از ۴۷٪ تا ۵۱٪ متغیر بوده و ارزش ویژه آن ۹٪ است. این عامل شباهت زیادی به عاملی تحت همین نام در آزمون اصلی دارد. در آزمون فارسی علاوه بر عبارات موجود در مقیاس اصلی دو عبارت کنترل خشم و همکاری با همسالان نیز در شمار عامل اول قرار گرفته است. به نظر می‌رسد که عبارت همکاری با همسالان تحت این عامل معنادارتر از سایر عوامل است. عامل دوم قاطعیت در روابط اجتماعی نام گرفت. وزن عاملی پرسش‌های این عامل از ۷۲٪ تا ۵۱٪ متغیر بوده و ارزش ویژه آن ۳٪ است. تمام عبارات این عامل مشابه عبارات عاملی تحت عنوان قاطعیت در مقیاس اصلی بود به استثنای عبارت (وقت تلف نکردن) که در آزمون فارسی در عامل دوم قرار دارد. عامل سوم خویشتن داری نام گرفت و عبارات این عامل نیز شبیه عاملی تحت همین نام در مقیاس اصلی است بجز عبارت همکاری با همسالان که در مقیاس اصلی در این عامل قرار دارد؛ اما در آزمون فارسی در عامل همکاری قرار گرفته و معنادارتر است. ارزش ویژه این عامل ۱۶٪ و وزن عاملی عبارات آن از ۴۵٪ تا ۳۵٪ متغیر بود. ضرایب همبستگی بین سه عامل این پرسشنامه ۰/۲۰، ۰/۲۴ و ۰/۳۵٪ بود.

تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی برای پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه والدین جدول ۹ به استخراج ۱۲ عامل انجامید که پس از ترسیم نمودار اسکری سه عامل انتخاب گردید. وزن عاملی عبارات این سه عامل پس از چرخش ابلیمین در جدول ۹ نشان داده شده است. عامل اول همکاری نام گرفت. همه عبارات این عامل، بجز یک عبارت، دارای وزن عامل بیشتر از ۳۰٪ بوده و از ۳۶٪ تا ۷۶٪ متغیر بوده و ارزش ویژه این عامل ۲۵٪ است. این عامل دارای هفت عبارت مشترک با عامل مشابه در مقیاس اصلی بود. عامل دوم قاطعیت در روابط اجتماعی نام گرفت که دارای پنج عبارت مشترک با عامل مشابه (قطعیت) در مقیاس اصلی است. وزن عاملی عبارات این عامل از ۳۱٪

تا ۶۵٪ متغیر بود و ارزش ویژه آن ۹۲/۲ می‌باشد. عامل سوم خویشتن‌داری نام‌گرفت که دارای هفت عبارت مشترک با عاملی تحت همین نام در مقیاس اصلی بود. ارزش ویژه این عامل ۴۶/۲ وزن عاملی عبارات آن، بجز دو مورد که کمتر از ۳۰٪ بود، از ۳۴٪ تا ۷۶٪ متغیر است. شایان ذکر است که تحلیل عوامل در پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه والدین در مقیاس اصلی به استخراج عامل چهارمی تحت عنوان مسئولیت‌پذیری منتهی شد که در پژوهش حاضر در نمونه کودکان عقب مانده ذهنی این عامل استخراج نشد. در مقیاس اصلی شش عبارت دارای وزن عاملی کمتر از ۳۰٪ بود و در پژوهش حاضر تنها سه عبارت دارای وزن عاملی کمتر از ۳۰٪ می‌باشند. این سه عبارت استماع سخنرانی، شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و تغییر از فعالیتی به فعالیت دیگر است.

ضرایب همبستگی بین سه عامل این پرسشنامه ۱۲/۰، ۰/۲۴ و ۰/۳۳ بود.

تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی برای پرسشنامه مشکلات رفتاری ویژه معلمان منجر به استخراج سه عامل با ارزش ویژه بیشتر از یک شد که همین تعداد عوامل به وسیله نمودار اسکری تائید گردید. این سه عامل ۵۵/۲ درصد واریانس را دارا بود (جدول ۱). عامل اول بروونگرایی نام‌گرفت که دارای شش عبارت مشترک با عاملی تحت همین نام در نظام اصلی است. در این پژوهش سه عبارت (بی قراری و تحرک زیاد، گوش به حرف ندادن و رفتارهای تکانشی با انگیزه آنی) در این عامل قرار گرفته است اما در نظام اصلی این سه عبارت تحت عامل پرتحرکی قرار دارد. وزن عاملی پرسش‌های این عامل از ۴۸٪ تا ۸۳٪ متغیر است و ارزش ویژه آن ۶۶/۵ می‌باشد. عامل دوم درونگرایی نام گرفت و تمام عبارات این عامل مشابه عاملی تحت همین نام در ابزار اصلی است. وزن عاملی عبارات این عامل از ۳۶٪ تا ۸۰٪ متغیر بوده و ارزش ویژه آن ۲/۸۹ است. عامل سوم پرتحرکی و حواسپرتی نام‌گرفت که دارای چهار پرسش مشترک با عاملی تحت عنوان پرتحرکی در مقیاس اصلی است. ارزش ویژه این عامل ۱/۳۷ و وزن عاملی عبارات آن از ۳۹٪ تا ۸۴٪ متغیر بود. در مقیاس اصلی دو عبارت گوش به حرف ندادن و رفتارهای تکانشی با انگیزه آنی در این عامل قرار دارد. همچنین دو عبارت این عامل یعنی بیقراری و پرتحرکی و برهم‌زدن فعالیت‌های جاری دارای وزن عاملی بیشتر از ۳۰٪ دریک عامل دیگر می‌باشد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که به رغم استخراج دو عامل بروونگرایی و پرتحرکی، در نمونه کودکان عقب‌مانده ذهنی عامل بروونگرایی با

عباراتی در زمینه پرتحرکی و بیقراری و حواسپرتی تعریف می‌شود و این دو عامل دارای عبارات مشترک و همپوشی است. ضرایب همبستگی بین سه عامل این پرسشنامه به ترتیب برابر با ۰/۳۶، ۰/۰۷ و ۰/۰۷ بود.

جدول ۸. تحلیل عوامل پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه معلمان

عامل ۱. همکاری			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۵۵	سهولت در تغییر فعالیت جاری	۰/۸۱	اتمام تکالیف در وقت معین
۰/۵۴	کنترل خشم در برخورد با بزرگسالان	۰/۸۰	توجه به دستورالعمل‌ها
۰/۵۲	همکاری با همسالان	۰/۷۹	گذاشتن اموال مدرسه در جای مناسب
۰/۴۷	نادیده‌گرفتن سروصداو عدم حواسپرتی	۰/۷۸	انجام دستورالعمل‌ها
۰/۴۷	گذرانده مناسب اوقات فراغت	۰/۷۶	انجام درست تکالیف
۹/۰۱	ارزش ویژه	۰/۶۷	تمیز کردن میز

عامل ۲. قاطعیت در روابط اجتماعی			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۶۲	شرکت در فعالیت‌های گروهی	۰/۷۲	زودآشنایی با شخص جدید
۰/۵۹	تعریف و تمجید از دیگران	۰/۷۰	سهولت در دوست یابی
۰/۵۶	تعریف مناسب از خود	۰/۶۸	آغاز مکالمه با همسالان
۰/۵۲	انتقاد مناسب از رفتار غیر منصفانه معلم	۰/۶۷	دعوت از همسالان برای شرکت در فعالیت‌ها
۰/۵۱	وقت را تلف نکردن	۰/۶۶	انتقاد پسندیده از مقررات غیر منصفانه
۳/۴۲	ارزش ویژه	۰/۶۴	داوطلب همکاری با همسالان

عامل ۳. خویشتن داری			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۶۰	مصالحه در مجادله	۰/۸۱	عکس العمل مناسب به کنک خوردن
۰/۵۳	کنار آمدن با افراد متفاوت	۰/۷۸	راکنش مناسب به فشار همسالان
۰/۴۷	پذیرش عقاید همسالان	۰/۷۴	عکس العمل مناسب به نیش زبان
۰/۴۵	کنترل خشم در برخود با بزرگسالان	۰/۶۹	کنترل خشم با همسالان
۲/۱۶	ارزش ویژه	۰/۶۱	پذیرش انتقاد

جدول ۹. تحلیل عوامل پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه والدین

عامل ۱. همکاری			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۵۲	تشکر کردن از تعریف دیگران	۰/۷۶	کمک به کارهای منزل
۰/۵۲	گزارش حوادث به افراد	۰/۷۴	انجام کارهای منزل بدون تذکر
۰/۵۰	پرسش نظر دوستان	۰/۷۲	گذاشتن وسایل درجای مناسب
۰/۴۹	تمیز نگهداشتن اتاق	۰/۶۶	اجازه گرفتن برای استفاده از وسایل
۰/۴۶	همکاری با افراد خانواده	۰/۶۲	کمک به افراد خانواده
۰/۴۱	گذراندن مناسب‌آورات فراغت	۰/۶۱	اتمام کارمنزل در وقت معین
۰/۳۶	صحبت با صدای ملايم	۰/۵۵	اجازه گرفتن برای خروج از منزل
۰/۲۳	استماع سخنرانی	۰/۵۴	انتقاد پسندیده از مقررات غیر منصفانه
۸/۲۵	ارزش ویژه	۰/۵۲	اعتماد به نفس

عامل ۲. قاطعیت در روابط اجتماعی			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۴۷	سهولت در دوست یابی	۰/۶۵	زود آشنایی بال شخص جدید
۰/۴۷	احتراز از موقعیت‌های دشوار	۰/۶۵	آغاز مکالمه
۰/۴۴	دوست داشتنی	۰/۶۲	حوال مناسب به تلفن
۰/۴۲	سرگرمی‌های متعدد	۰/۶۰	کسب اطلاع از فروشنده‌گان
۰/۳۱	عکس العمل مناسب به کتف خوردن	۰/۵۱	معرف و تمجید از دیگران
۲/۹۲	ارزش ویژه	۰/۴۹	دعوت از همسالان به خانه

عامل ۳. خویشتن داری			
وزن عاملی	پرسش‌ها	وزن عاملی	پرسش‌ها
۰/۴۷	انتقاد پسندیده تراز مقررات غیر منصفانه	۰/۷۶	خاتمه دادن به مشاجره
۰/۴۴	وقت راتلف نکردن	۰/۷۱	کنترل خشم در برحورد با والدین
۰/۴۱	تمیز نگهداشتن اتاق	۰/۶۹	کنترل خشم در مشاجره با همسالان
۰/۴۱	اعتماد به نفس	۰/۶۶	عکس العمل مناسب به نیشن زبان
۰/۳۴	صحبت با صدای ملايم	۰/۵۴	معرف و تمجید از دیگران
۰/۲۸	سهولت در تغییر فعالیت‌های جاری	۰/۵۲	گذراندن مناسب‌آورات فراغت
۰/۲۷	شرکت در فعالیت‌های اجتماعی	۰/۵۰	پذیرش انتقاد
۲/۴۶	ارزش ویژه	۰/۴۸	رد تقاضای غیر معقول

جدول ۱۰. تحلیل عوامل پرسشنامه مشکلات رفتاری ویژه معلمان

عامل ۱. برونگرایی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۷۱	حاضر جوابی در مقابل بزرگترها	۰/۸۳	مشاجره بادیگران
۰/۶۴	بی قراری و پرتحرکی	۰/۷۸	دعوا کردن با پچه‌ها
۰/۶۲	گوش به حرف ندادن	۰/۷۵	برهم‌زدن فعالیتهای جاری
۰/۴۸	رفتار تکانشی با انگیزه آنی	۰/۷۵	لچ کردن
۵/۶۶	ارزش ویژه	۰/۷۲	قلدری و تهدیدبچه‌ها
		۰/۷۲	عصباً نیت
عامل ۲. درونگرایی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۶۱	مضطرب شدن در جمع کودکان	۰/۸۰	افسردگی و غمگین بودن
۰/۵۶	خجالت کشیدن	۰/۷۷	تمایل به تنها بی
۰/۳۶	اعتماد به نفس ضعیف	۰/۷۱	تنهابه نظر رسیدن
		۲/۸۹	ارزش ویژه
عامل ۳. پرتحرکی و حواس‌پرتی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۵۲	اعتماد به نفس ضعیف	۰/۸۴	حسوس‌پرتی
۰/۳۹	بی قراری و پرتحرکی	۰/۶۱	قطع مکالمه دیگران
		۰/۵۷	برهم‌زدن فعالیتهای جاری

تحلیل عوامل با مولفه‌های اصلی و سپس چرخش ابیلیمین بر پرسشنامه مشکلات رفتاری ویژه والدین نیز نتایج مشابه در برداشت. ابتدا چهار عامل با ارزش ویژه بیشتر از یک استخراج شد که بر اساس نمودار اسکری سه عامل انتخاب گردید. عامل اول پرتحرکی نام گرفت که دارای ارزش ویژه ۴/۸۷ است (جدول ۱۱). این عامل در مقیاس اصلی سومین عامل استخراج شده است. وزن عاملی عبارات این عامل از ۴۳/۰ تا ۸۱/۰ متغیر بود. پنج عبارت این عامل با عامل مشابه در مقیاس اصلی مشترک است. عبارات لج کردن، و عصبانیت در پرسشنامه اصلی تحت عامل بروونگرایی قرار دارد، اما در این بررسی در عامل پرتحرکی قرار گرفته است. عامل دوم درونگرایی نام گرفت که دارای پنج عبارت مشترک با پرسشنامه اصلی است. وزن عاملی عبارات این عامل از ۵۰/۰ تا ۷۸/۰ متغیر بوده و در مواردی وزن عاملی عبارات بیشتر از مقیاس اصلی است. ارزش ویژه این عامل ۹/۰۲ است. عامل سوم بروونگرایی نام گرفت که دارای چهار عبارت مشترک با عامل مشابه در مقیاس اصلی است. وزن عاملی عبارات این عامل از ۴۰/۰ تا ۷۳/۰ متغیر بوده و ارزش ویژه آن ۱/۴۰ است. عبارات گوش به حرف ندادن، نافرمانی و رفتارهای تکانشی که در مقیاس اصلی در عامل پرتحرکی قرار دارد در این بررسی در عامل بروونگرایی قرار گرفته است. به نظر می‌رسد به رغم استخراج دو عامل بروونگرایی و پرتحرکی در نمونه کودکان عقب‌مانده ذهنی این دو عامل دارای عباراتی متفاوت از مقیاس اصلی می‌باشند. ضرایب همبستگی بین سه عامل این پرسشنامه به ترتیب برابر با ۱۱/۰، ۳۱/۰ و ۲۰/۰ بود.

با توجه به ضرایب همبستگی ضعیف و متوسط بین عوامل هر چهار پرسشنامه، چرخش واریماکس برای عبارات پرسشنامه‌های مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری ویژه والدین و معلمان انجام شد و ساختار عاملی مشابه با چرخش اوبلیمین با عبارات یکسان حاصل شد، این یافته‌ها موید ساختار عاملی مقیاس است.

جدول ۱۱. تحلیل عوامل پرسشنامه مشکلات رفتاری ویژه معلمان

عاملی ۱. پرتحرکی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
عاملی ۲. درونگرایی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۶۸	اج کردن	۰/۸۱	بی قراری و پرتحرکی
۰/۵۵	حاضر جوابی در مقابل بزرگترها	۰/۷۷	عصبانیت
۰/۴۹	دعوا کردن	۰/۷۲	نافرمانی
۰/۴۳	برهم زدن فعالیتهای حاری	۰/۷۱	حوالسپرتی
		۴/۸۷	ارزش ویژه
عاملی ۳. بروونگرایی			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۵۰	خجالت کشیدن	۰/۷۸	افسردگی و غمگین بودن
۰/۶۱	اعتماد به نفس ضعیف	۰/۷۵	تنهابه نظر رسانیدن
۲/۰۹	ارزش ویژه	۰/۷۱	مضطرب شدن در جمع کودکان
		۱۲/۳	درصد واریانس
عاملی ۴. ناچاری			
وزن عاملی	وزن پرسش‌ها	پرسش‌ها	
۰/۴۵	رفتار تکانشی با انگیزه آنی	۰/۷۳	دعوا کردن
۰/۴۱	حاضر جوابی با بزرگترها	۰/۵۷	مشاجره با دیگران
۰/۴۰	نافرمانی	۰/۴۷	قلدری و تهدید بچه‌ها
۱/۴۰	ارزش ویژه	۰/۶۵	گوش به حرف ندادن

بحث و نتیجه گیری

نتایج این بررسی حاکی از پایایی مطلوب پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی تنصیفی بود. اما پایایی نمره گذاران (والدین و معلمان) در حد متوسط و ضعیف بود. همبستگی ضعیف بین مشکلات رفتاری و مهارت اجتماعی در دو موقعیت خانه و مدرسه می‌تواند به دلایل متفاوت از جمله تنوع رفتار کودکان در موقعیت‌های مختلف خانه و مدرسه و یا به دلیل استفاده از دو فرم متفاوت با ساختار عاملی متفاوت و یا به علت تفاوت در نگرش والدین و معلمان نسبت به رفتار کودک باشد؛ اما همبستگی ضعیف بین ارزیابی والدین و معلمان از رفتار کودک با نتایج حاصل از پژوهش‌های دیگر (مریل، ۱۹۹۴؛ آشنباک^۱ و همکاران، ۱۹۸۷) همسو است. آشنباک، مک‌کانافی^۲ و هاول (۱۹۸۷) با استفاده از نتایج ۱۱۹ پژوهش و با بهره‌گیری از روش تحلیل متا^۳ ضریب همبستگی بین ارزیابی معلمان و والدین از رفتار کودکان دبستانی و پیش‌دبستانی عادی واستثنایی را متوسط و ضعیف گزارش کرده‌اند. در بررسی جدیدتری، رایت و پیرسل^۴ (۱۹۹۲) ارزیابی والدین و معلمان را از رفتار کودکان مقایسه کرده و می‌نویسند ضرایب همبستگی ضعیف بین ارزیابی والدین و معلمان از رفتار کودک نامید کننده نیست بلکه مفید است؛ زیرا آزمایندگان را تشویق می‌کند رفتار کودک را در موقعیت‌های مختلف مورد توجه قرار دهند و از تعمیم‌های نابجا اجتناب ورزند.

به منظور بررسی روایی مقیاس از سه شاخص همبستگی بین بخش‌های مختلف مقیاس، مقایسه نمرات دختران و پسران و تحلیل عوامل استفاده شد. یافته‌های این پژوهش در زمینه تفاوت نمرات دختران و پسران با پژوهش‌های دیگر (گرشام و الیوت، ۱۹۹۰) که دختران عقب‌مانده ذهنی را دارای مهارت اجتماعی بیشتر از پسران، و پسران را دارای مشکلات رفتاری بیشتر گزارش کرده‌اند (مریل، ۱۹۹۴) ناهمسو است. تفاوت دختران و پسران تنها در ۹ عبارت پرسشنامه معنادار بود. دختران بیشتر از پسران به سهولت دوست پیدا می‌کنند، تکالیف مدرسه را به درستی انجام می‌دهند و میز خود را تمیز نگه می‌دارند. پسران بیشتر از دختران رفتارهای بروزنزا از قبیل دعوا با همسالان،

1. Achenback

2. Mc Conaughy & Howell

3. Meta-analysis

4. Wright & Piersel

مشاجره با دیگران، برهم زدن فعالیت‌های جاری، حاضر جوابی و انتقاد از مقررات غیر منصفانه و عصبانیت بروز می‌دهند. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که دختران و پسران عقب‌مانده ذهنی دارای تفاوت معنادار در مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری نیستند و SSRS را می‌توان برای ارزیابی مهارت اجتماعی هردو گروه به کار برد. ضریب همبستگی بین دو بخش مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری در دو فرم ویژه والدین و معلمان منفی و معنادار بود، این یافته‌ها دلیل دیگری بر اعتبار این ابزار است.

نتایج حاصل از تحلیل عوامل نظام نشانگر ساختار عاملی مشابه با نسخه اصلی است. پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه معلمان و والدین دارای ساختار عاملی یکسان با مقیاس اصلی به همراه جایه‌جویی در برخی از عبارات بود. بیشترین تمایز بین ساختار عاملی نسخه فارسی و نسخه اصلی در پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه والدین بود که این پرسشنامه در نسخه اصلی دارای چهار عامل و در فرم فارسی دارای سه عامل است. در نسخه اصلی عامل چهارم مسئولیت‌پذیری است که در نمونه کودکان عقب‌مانده ذهنی "احتمالاً" به دلیل نقاوص ذهنی و ویژگی‌های رفتاری، عامل مسئولیت‌پذیری مستقل از سایر عوامل استخراج نشد. ساختار عاملی پرسشنامه مهارت اجتماعی ویژه معلمان و والدین با سه عامل همکاری، قاطعیت و خویشتن‌داری و ساختار عاملی پرسشنامه مشکلات رفتاری ویژه والدین و معلمان با سه عامل رفتار درونگرا، رفتار برونگرا و پرتحرکی و تفرقه حواس شباهت زیاد به ساختار نظام اصلی داشت. به رغم استخراج دو عامل متمایز رفتار برونگرا و پرتحرکی، این دو عامل دارای عبارات مشترک بودند که ناشی از خصوصیات رفتار اجتماعی کودکان عقب‌مانده ذهنی است. لازم به ذکر است که همسانی نمونه از نظر توانایی ذهنی و کوچک بودن نمونه نیز بر این نتایج تاثیر داشته است.

ابزار SSRS برای ارزیابی مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان عقب‌مانده ذهنی دارای روایی و پایایی کافی بوده و بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر ضروری است، هر دو فرم والدین و معلمان به منظور ارزیابی مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری بخصوص در جریان عادی‌سازی به کار گرفته شوند.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی با استفاده SSRS از مهارت اجتماعی گروه‌های دیگر کودکان استثنایی نظیر مبتلایان به اختلالات یادگیری و نابینایان و ناشنوایان بررسی شوند.

Reference

- Achenback, T.M., Mc Conaughy. S.H. & Howell. C.T. (1987). Child/adolescent behavioral and emotional problems. Implications of cross-informant correlations for situational specificity. *Psychological Bulletin, 101*, 213-232.
- Asher, S.R.& Taylor, A.R.(1981). The Social outcomes of mainstreaming: Sociometric assessment and beyond. *Exceptional Children Quarterly, 1*,13-30
- Cown, E.L., Pederson, A., Babigan, H. Lzzo, L.D., & Trost, M.a. (1973). Long term follow-up of early detected vulnerable children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 41*, 438-446.
- Elliot, S.N. Gresham, F.M., & McCloskey. G.(1988), Teachers' and observers' ratings of children's social skills: validation of the Social Skills Rating Scales. *Journal of Psychoeducational Assessment, 6*,1520161.
- Gresham, F.M. (1981). Social skills training with handicapped children. A review. *Review of Educational Research, 51*, 139-176.
- Gresham, F.M. & Eilliot, S.N. (1988). Teacher's social validity ratings of social skills: Comparisons between mildly handicapped and non handicapped children. *Journal of Psychoeducational Assessment, 6*,225-234.
- Gresham, F.M.,& Eilliot, S.N. (1990). *The Social Skills Rating System*. Circle Pines, MN: American Guidance Services.
- Gresham, F.M., Elliot, S.N. & Black, F.L. (1987). Teacher-rated social skills of mainstreamed mildly handicapped and nonhandicapped children. *School Psychology Review, 16*, 78-88.
- Merrell, K.W. (1993). Using behaviour rating scales to assess social skills and antisocial behaviour in School Settings Development/ of - The School Social Behavior Scales. *School Psycholgy Review, 22*,115-133.

- Merrell, K.W. & Popinga, M.R. (1994). Parent-teacher concordance and gender differences in behavioral ratings of social skills and social-emotional problems of primary-age children/ with disabilities, *Diagnostic, 19*, 1-15.
- Walker, H. M. & hopes, H. (1976). Use of normative peer data as a standard for evaluating classroom treatment effects. *Journal of Applied Behavior Analysis, 9*, 159-168.
- Wright, D. & Piersel, W.C. (1992) Components of variance in behavior ratings from parents and teachers. *Journal of Psychoeducational Assessment, 10*, 310-318.